

मेचे जातिमा प्रचलित विवाह पद्धति

इन्द्रकला भण्डारी
समाजशास्त्र विभाग,
त्रिवि, पद्मकन्या बहुमुखी क्याम्पस

लेख प्रकाशन विवरण: सङ्कलन: २०७५/०६/२०, समीक्षण: २०७५/१०/१३, स्वीकृत: २०७५/१०/२०

लेखसार

यो लेख मेचे जातिमा प्रचलित विवाह पद्धतिसँग सम्बन्धित विविध पक्षको विश्लेषणमा केन्द्रित छ । मेचे आदिवासी जनजाति समुदायअन्तर्गत पर्ने अल्पसंख्यक लोपोन्मुख जातीय समूह हो । नेपाल बाहिर भारतका भारतको आसाम, पश्चिम बंगाल, सिक्किम तथा भुटानका केही क्षेत्रहरूमा पनि यिनीहरू बसोबास गर्दछन् । नेपालमा भने यो जातिको बसोबास विशेषतः प्रदेश नं १ को भ्रपा जिल्लाका जलथल, भद्रपुर नगरपालिका लखनपुर अनारमुनी, ज्यामिरगढी, बाहुनडाँगी, शनिश्चरे, चकचकी, भद्रपुर नगरपालिका, अनारमुनी, महेशपुर बनियानीजस्ता विभिन्न गाउँवस्तीहरूमा पाइन्छ । यिनीहरूका मौलिक सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक विशेषता यो आदिवासी जनजातिलाई चिनाउने प्रमुख आधार हुन् । त्यसमा पनि विवाह पद्धति र प्रकार यो जातिका पहिचानका सूत्र मानिन्छन् । अतः मेचे जातिमा प्रचलित विवाह पद्धतिलाई यस अध्ययनको विषय बनाइएको हो । यो अध्ययनमा प्राथमिक तथा द्वितीयक दुवै प्रकारका तथ्याङ्क एवम् सूचना सङ्कलन तथा विश्लेषण गरिएको छ । द्वितीयक तथ्याङ्क एवम् सूचना पूर्वकार्य समीक्षा र प्राथमिक तथ्याङ्क मूलतः भ्रपा जिल्लाको धाइजन, मेचीनगर, बाहुनडाँगी, इटाभट्टा, अनारमनीजस्ता गाउँवस्तीमा बसोबासगर्ने मेचे समुदायबाट सङ्कलन गरिएको हो । विश्लेषणात्मक र विवरणात्मक ढाँचामा आधारित यो अध्ययनमा सङ्ख्यात्मकभन्दा गुणात्मक तथ्याङ्क प्रयोग गरिएका छन् ।

शब्द कुञ्जिका: मेचे जाति, विवाह, प्रकार, विधिविधान

१. पृष्ठभूमि

नेपाल बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक तथा भौगोलिक विविधतायुक्त मुलुक हो (नेपाल सरकार, २०७२, पृ.१) । बहुजातीय विशेषताअनुसार नै नेपालमा विभिन्न किसिमका जातजाति तथा जनजातिहरू बसोबास गर्दछन् । यस्ता जातीय समूहमध्ये छुट्टै किसिमको धर्म, संस्कृति र परम्परा भएको जाति पूर्वी तराईको भ्रपा जिल्लामा बसोबास गर्ने मेचे समुदाय पनि हो । भ्रपा जिल्लाका जलथल, भद्रपुर, लखनपुर, अनारमुनी, ज्यामिरगढी, बाहुनडाँगी, शनिश्चरे, चकचकी, महेशपुर, बनियानीजस्ता विभिन्न गाउँवस्तीहरूमा यो समुदाय बसोबास पाइन्छ ।

मेचे जातिको जनसङ्ख्या २००८ सालको प्रथम जनगणनामा २५ हजार थियो (दाहाल, २०५७, पृ. ३८) । २०३५ सालमा जनसङ्ख्या २३०६ र घर सङ्ख्या ३९२ पुगेको देखिन्छ (खनाल, २०३५, पृ.७) । यद्यपि २०६८ सालको जनगणनाअनुसार यो जातिको जनसङ्ख्या महिला २६०२, पुरुष २२६५ गरी ४८६७ रहेको बुझिन्छ (CBS, 2012, pp. 150-156) । वास्माथा, वोस्मतारी नाजेनारी, मछ्राहारी, छौंफ्राम्हारी, हाजोआरी, दैमारी, हाजरी, वरगयारी, वामोदा, फादाम, सोवाइनी, वोरोगाउ यस समुदायमा पाइने प्रमुख थरहरू हुन् (मेचे, २०५४, पृ. ५५,११९) । यद्यपि माथि उल्लेखित थरहरू भन्दा केही फरक देखाउदै शर्माले नाजनिारी, छौंफ्रारी, मच्छ्राहारी, गयारी, हाजोआरी, हायैनारी, रौगदैयारी, सगीयारी, बोआरी (वौआरी, दैमारी, काफलारी र वरगयारी जस्ता थर भएका मेचेहरूको उल्लेख गरेका छन् (शर्मा, २०५१, पृ. ५२, ९) ।

मेचे जातिको वर्ण अन्य पहाडी मंगोल जाति भन्दा अलिक कालो हुन्छ । कालो र वाक्लो केश तथा दारी जुगा र शरीरमा रौं कम हुनु यिनीहरूको शारीरिक विशेषता हो । स-साना आँखा पातला आखी भौं र नाकको प्वाल छेउको भाग फुकेको, मोटो ओठ, वाक्ला र लामा कान, वाक्ला गाला अन्य मंगोल जाति भन्दा केहि अग्लो मोटोघाटो शरीर हुनु यो जातिको अर्को शारीरिक विशेषता हो । महिलाहरू पनि अन्य मंगोल राई, लिम्बु जानित भन्दा केही अग्ला, लामो कपाल, लामा आँखा भएका देखिन्छन् ।

मेचे जातिमा विभिन्न प्रकारका संस्कारकर्म गर्दछन् । व्यक्तिलाई चोख्याउने, शुद्ध बनाउने वा माभ्ने विधिहरूलाई संस्कार भन्ने गरिन्छ । परिवारमा नवजात शिशुको आगमनलाई सुतक परेको र मृत्युमा जुठो लागेको मानिन्छ । यसो भएमा उक्त परिवार निश्चित दिनसम्मका लागि अशुद्ध मानिन्छ । निश्चित विधिहरू पुरा गरिसकेपछि मात्र उक्त परिवार शुद्ध हुने गर्दछ । यस्तै प्रकार परिवार वा नातागोतामा जुठो पर्ने वा अशुद्ध हुने गर्दछ । परिवार वा व्यक्तिको रहेको

अपवित्रता, असुद्धता, अपरिपक्वतालाई समाप्त पारी पवित्रता, शुद्धता, परिपक्वता स्थापित गर्न गरिने विभिन्न सामाजिक क्रियाकलापहरूलाई संस्कार भन्ने गरिन्छ। संस्कारको अर्थ हो कूलकर्महरू (Rituals) लाई पूरा गर्नु। यसको तात्पर्य व्यक्तिलाई एक सामाजिक प्राणी बन्नमा जति पनि तत्वहरूको योगदान हुन्छ, ती सबै तत्वहरूको व्यवस्थाको नाम नै संस्कार अथवा संस्कृति पनि हो। विभिन्न संस्कारहरूद्वारा सामुहिक जीवनको उद्देश्य प्राप्त हुन्छ जसलाई एउटा संस्कृति नै मान्न सकिन्छ। यो परिमार्जित एक प्रक्रिया हो जो सम्पन्न गरेर नै व्यक्ति एक सामाजिक प्राणी बन्दछ। हिन्दू समाजमा यस प्रकारका संस्कारहरू अनिवार्य रूपमा सम्पन्न गर्न छाडिसकेको छ। केहि संस्कारहरूमात्र सम्पन्न गर्ने गरिन्छ। यस्तै संस्कारहरूमध्ये मेचे समुदायमा जन्म, विवाह र अन्त्येष्टि संस्कार विशेष रूपले सम्पन्न गर्ने गर्दछन्।

वास्तवमा विवाह मेचे जातिको ठूलो र महत्वपूर्ण संस्कार हो। विवाहलाई बनाई भन्दछन्। केटा केटीको उमेर पुगेपछि मात्र विवाह गर्ने चलन छ। सजातीय विवाह गर्दछन्। हाडनाता बाहेकको एउटै थरमा पनि विवाह गर्ने चलन छ। दाजुको मृत्युपछि विधवा भाउजुसँग विवाह गर्ने परम्परा पाइदैन। यो समुदायमा हिन्जाउ बनाई, दन्खाटनाई, खाटसोन्नाई, गावई दन्काई वा गोरजिया, डडुवा विवाह र हिन्जाउ सडनाई गरी मूलतः ६ प्रकारका विवाह प्रचलनमा छन्। विशेषतः मागी विवाहमा बाइनो गडखन, बान विवान, गोईखाउनाई, हाँगाबान्दा, धरमगिरी, दाउदै गोला, दाउजुङ्ग, फलोसा मखोई, हावालान्जै, आठवारी जस्ता विधिविधान सम्पन्न गर्ने परम्परा यो समुदायमा छ। अतः मेचे जातिको विवाह संस्कार निकै जटिल र महत्वपूर्ण मानिन्छ। यस विषयमा प्रयाप्त अध्ययन पनि भएका छैनन्। यो यस क्षेत्रको ठूलो समस्या बनेको हो। यो अभाव परिपूर्तिका निमित्त मेचे जातिमा प्रचलित विवाह पद्धति शीर्षकको प्रस्तुत लेख तयार पारिएको हो।

२. अनुसन्धानका समस्या

मेचे जातिका विषयमा पर्याप्त अध्ययन हुन सकेको छैन। त्यसमा पनि विवाह संस्कारसँग सम्बन्धित विविध पक्षलाई शोधखोजका विषय बनाएर गरिएका अध्ययन भन कम छन्। यो यस क्षेत्रको प्राज्ञिक समस्या हो। समग्रमा यो अध्ययन तलका समस्या सम्बोधनका निमित्त लक्षित छ।

- मेचे जातिमा विवाहलाई कसरी लिन्छन्? र कति प्रकारका हुन्छन् ?
- यो विवाह समुदायमा संस्कार सम्पन्न गर्दा सम्पादन गरिने विधिविधान तथा अनुष्ठान केके हुन् ? र कसरी सम्पादन गर्दछन् ?

३. अनुसन्धानका उद्देश्य

यो लेख मेचे जातिमा प्रचलित विवाह संस्कारको विश्लेषणमा केन्द्रित छ। सामान्य उद्देश्यका रूपमा मेचे जातिको उत्पत्ति, नामकरण, बसोबास, जनसङ्ख्या जस्ता पक्षको विवेचना गरिएको हो। विशिष्ट उद्देश्य भने यस प्रकार छन्:

- विवाहका विषयमा मेचे जातिको धारणाका साथै प्रचलित विवाहका प्रकारका अन्वेषण गर्नु।
- यो विवाह समुदायमा संस्कार सम्पन्न गर्दा सम्पादन गरिने विधिविधान तथा अनुष्ठानको खाजी तथा विश्लेषण गर्नु।

४. पूर्वकार्य समीक्षा

यस जातिका बारेमा सर्वप्रथम जानकारी दिने विद्वान् F.B. Hamilton मानिन्छन्। Hamilton ले १८०३ मा विजयपुर राज्यको भ्रमण गरी उक्त ठाउँको पूर्वी भागमा मेचे जातिको बसोबास भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् (Hamilton, 1971, pp. 124-26)। Campbell मेचे जातिको बारेमा कलम चलाई जानकारी दिने अर्का विद्वान् हुन्। उनले मेचे जाति पूर्वमा ब्रह्मपुत्र नदीदेखि नेपालको कन्काई नदीसम्म फैलिएर बसेका थिए भन्ने कुरामा जोड दिएका छन् (Campbell, 1847, p. 109)।

चेमजोड (१९६६, ९-१०) ले 'मेचे' शब्दको उत्पत्तिलाई प्रागैतिहासिक कालसँग जोडेका छन्। उनकाअनुसार 'प्रसिद्ध किरात राजा नरकासुरे जो प्राग ज्योतिषपुरलाई राजधानी बनाई राज्य गर्दथे, उनलाई 'म्लेच्छ' राजा भनिन्थ्यो। उनी म्लेच्छ वा मेचे जनताका राजा थिए। यस जातिका बारेमा विस्तृत रूपमा व्याख्या एवम् विश्लेषण भने Hodgson गरेका हुन्। यिनले १८४६ तिर आछामको ग्वालापाडा जिल्लादेखि नेपालको पूर्वी तराई दमक क्षेत्रसम्म फैलिएर बस्ने यस जातिको अध्ययन गरेका छन् (Hodgson, 1980, p. 106)। दिवस (२०३९, पृ. १४) ले किरातइडवाका १० भाइ छोरामध्ये थाडदावाका तीन भाइ छोरा भए। उनका जेठो छोरा धिकोकपा किरातका सन्तानहरू धिमाल भए। कान्छा

थिरुकपाका सन्तान थारु दनुवार भए । सम्भवत माईला जसको नामसम्म थाहा पाउन सकिएको छैन, उनकै सन्तान यिनै मेचेहरू हुनु पर्दछ ।

दाहाल (२०५७, पृ. ३०) ले लेखेका छन् मेचे जातिको अर्को नाम बोडो हो । भापा जिल्लाका निश्चित गाविसहरूमा मात्र यो जातिको बसोबास पाइन्छ । नेपालको भापाको अतिरिक्त यो जातिको बसोबास भारतको सिक्किम र भुटानमा रहेको बुझिन्छ । भारतमा निकै बर्ष अघिदेखि मेचे वा बोडो जातिले बोडो राज्यको रूपमा छुट्टै राज्यको माग गर्दै आन्दोलन चलाइरहेका छन् । वसुमतारी (२०५५, पृ. ३) का अनुसार हेब्रु (यहुदी) समुदायका मोसेनको नेतृत्वमा भूमध्य प्रदेशमा रहेको किरात प्रदेशमाथि आक्रमण भयो । युद्धमा पराजित भएका किरातहरू आफ्नो ठाउँ छोडी भाग्न बाध्य भए । जसको फलस्वरूप एसियाको पूर्वतिर भारतको हिमालय खण्डदेखि पश्चिम काश्मिर, काबु, काराकोरम, चीन र बर्माका विस्तारित भएर बसे । ती विभिन्न हाँगाहरू मध्ये कोचेहाडको नेतृत्वमा एउटा हाँगो उत्तर बगालको कुचविहार, नेपाल, आसाम आदि गाउँमा आए र तिनै हाँगाबाट मेचे, कोचे, धिमाल, आरुहरू उत्पत्ती हुन गए ।

दुलाल र भण्डारी (२०५९, पृ. ३५) ले भनेका छन् मेचे जातिको मुख्य थलो कहाँ थियो कितान साथ भन्न सकिदैन । प्रचलित जनश्रुतिलाई आधार मान्दा यो जातिको मुल थलो चीन हो । यिनीहरू मंगोल नश्लका हुन् । यस जातिका पूर्खा चीनबाट हिमालय श्रृंखलाहरू पार गर्दै पहाडै पहाडको वाटो हुँदै आसामको खसीया, जयन्तीया पहाडमा आई पुगे । पछि मंगोलियाका जयन्तीय राजासँग यिनीहरूको बसोबास हुन गयो । यिनीहरूले त्यहाँ आफ्नो राज्य खडा गरे ।

दुलाल (२०६७, पृ. ३३) ले यो जातिमा आफ्नै प्रकारको जातीय विशेषता पाइन्छ । शारीरिक वनावटका दृष्टिले मेचे जाति मंगोल जातिहरूसँग लगभग मिल्दो जुल्दो देखिन्छ । मंगोल स्कन्ध हिन्द मंगोल शाखाका जातिहरूसँग मेचे जातिको शारीरिक लक्षण एवम् विशेषता धेरै मिल्दछ । नेपालमा मंगोल जातिका मान्छेहरू भोट मंगोल शाखा र हिन्द मंगोल शाखा गरी दुई थरीका छन् । भोट मंगोल शाखाका जातिहरू नेपालमा उत्तर भोट तिरबाट सिधै आएका हुन् । उनीहरूको वस्ती हिमाली भेकमा पर्दछ । यस्तै हिन्द मंगोल शाखाका मानिसहरू हिन्दूस्थान भएर नेपाल भित्रिएका हुन् । उनीहरू पहाड र तराईमा छरिएर बसेका छन् ।

४. अनुसन्धानविधि

विश्लेषणात्मक र विवरणात्मक ढाँचामा अनुबन्धित यो अध्ययनमा सङ्ख्यात्मकभन्दा गुणात्मक तथ्याङ्क प्रयोग गरिएका छन् । प्राथमिक तथा द्वितीयक दुवै प्रकारका तथ्याङ्क एवम् सूचनाको विश्लेषण गरिएको छ । प्राथमिक तथ्याङ्क मूलतः भापा जिल्लाको धाइजन, मेचीनगर, बाहुनडाँगी, इटाभट्टा, अनारमनीजस्ता गाउँवस्तीमा बसोबास गर्ने मेचे समुदायबाट सङ्कलन गरिएको हो । यस क्रममा अवलोकन र अन्तर्वार्ता विधि प्रयोग गरिएको थियो । द्वितीयक तथ्याङ्क पूर्वकार्य समीक्षाबाट सङ्कलन गरिएका हुन् ।

५. नतिजा तथा छलफल

यो विश्लेषणात्मक र विवरणात्मक ढाँचामा अनुबन्धित लेख हो । सङ्ख्यात्मकभन्दा गुणात्मक तथ्याङ्क यस अध्ययनमा प्रयोग गरिएका छन् । यस अध्ययनको नतिजा र छलफल प्रस्तुतीकरणका मेचे जातिको जातीय पहिचान, यिनीहरूको उत्पत्ति तथा नामकरण, बसोबास एवम् जनसङ्ख्या, गोत्र तथा थर, सामाजिक नेतृत्व, भेषभुषा तथा गरगहनाजस्ता पक्षको विश्लेषणगरी निष्कर्ष प्रविष्ट गरिएको हो ।

मेचे जातिमा विवाह संस्कार

प्रत्येक प्राणीका लागि सहवास आधारभूत एवम् अनिवार्य जैविक आवश्यकता हो । यौन सम्बन्ध बिना प्राणीको सृष्टि सम्भव छैन । वास्तवमा यौन सम्बन्धलाई सुव्यवस्थित र नियन्त्रित ढङ्गबाट पुरा गर्न मानव समाजले अपनाएको स्वीकृति एवम् वैधानिक प्रचलन नै विवाह हो । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने विपरीत लिङ्गीहरू बीचमा वैधानिक यौन सम्बन्ध स्थापित गरिदिने सामाजिक यन्त्र हो । विवाह वैधानिक रूपमा यौन सम्बन्ध स्थापित गरी सन्तानको आवश्यकता पूर्ति गर्ने सार्वभौमिक सामाजिक संस्था हो । यौन सम्बन्धबाट जन्मिएका सन्तानहरूलाई वैधता र मान्यता उपलब्ध गराई दिने प्रणाली हो विवाह । समग्रमा विवाह सामाजिक स्वीकृतिमा आधारित स्त्री र पुरुषबीच वैधानिक यौन सम्बन्ध स्थापना गरी पारस्परिक सहयोग र दायित्वको भावनाको सिर्जना गर्ने सर्वव्यापक महत्वपूर्ण सामाजिक प्रणाली हो ।

विवाहका विषयमा विभिन्न समाजशास्त्री/मानवशास्त्री एवम् संस्कृति विद्हरूले आ-आफ्नो ढङ्गबाट परिभाषा दिएका छन् । यसै सन्दर्भमा विद्याभुषण र डि.आर.सचदेवले विवाहलाई एउटा त्यस्तो संस्था जसले महिला र पुरुषलाई एकिकृत गरी पारिवारिक जीवनको सिर्जना गर्दछ । स्त्री तथा पुरुष बीचमा स्थायी यौन सम्बन्ध स्थापित गर्दछ भन्दछन् (Bhushan & Sachdeva, 2003, p. 331) यस्तै गरी विवाहका सम्बन्धमा मजन्दार भनेका छन् विवाहमा कानुनी

या धार्मिक आयोजनाका रूपमा ती सामाजिक स्वीकृतिहरू समावेश हुन्छन् जसले विपरीत लिङ्गहरूलाई एक अर्कासँग यौन क्रिया र सामाजिक आर्थिक सम्बन्धमा सम्मिलित हुन अधिकार प्रदान गर्दछ (Mazumdar, 1966 p. 582) ।

पश्चिमी समाज र समुदायको भन्दा पूर्वीय समाज खासगरी हिन्दू तथा बौद्ध धर्मावलम्बीहरूमा विवाहको अर्थ र महत्व केही भिन्न छ । पश्चिमीहरूले विवाहलाई स्त्री र पुरुष बीचको यौनकार्य पुरा गर्ने सम्झौता ठान्दछन् । तर पूर्वीयहरूले भने विवाहलाई एक वैधानिक बन्धन मान्दछन् । हिन्दूहरूका लागि विवाह सम्झौता नभएर एक पवित्र बन्धन वा सम्बन्ध हो । यो वर र वधु दुवै पक्षबाट पवित्र राख्नु पर्ने सम्बन्ध भएकाले यसलाई न त सजिलै निष्क्रिय पार्न सकिन्छ, न कुनै एकतर्फको प्रयासले मात्र खारेज हुन सक्छ । एक पटक सम्बन्ध कायम भएपछि, खास र धेरै महत्वपूर्ण कारण बिना वैवाहिक सम्बन्ध आजीवन तोडिन सक्दैन (खत्री, २०५४, पृ. १३५) ।

वंशलाई निरन्तरता दिने वारेस जन्माउन, मृत्यु पछि मोक्ष प्राप्तिको लागि पिण्ड पानी दिने उत्तराधिकारी जन्माउन, पारिवारिक सुदृढि र जैविकीय आवश्यकता पुरा गर्नको लागि हरेक जातीय समाजमा विवाह गर्ने परम्परा पाइन्छ । विवाहले पारिवारिक सुदृढिमात्र होइन ब्यक्तिलाई पूर्णतामा पुऱ्याउन मद्दत गर्दछ । तसर्थ विवाह एउटा सामाजिक बन्धन हो । यसै सिद्धान्त अनुरूप नै मेचे समाजमा पनि विवाह गर्ने प्रथा रहदै आएको छ ।

मेचे समुदायमा केटा केटीको उमेर पुगेपछि मात्र विवाह गर्ने चलन छ । आफ्नो थर बाहेक अन्य परिवारसंग मात्र उनीहरू वैवाहिक सम्बन्ध जोड्छन् । त्यसैले मेचे समुदायमा सजातीय विवाह हुने गर्दछ । मेचेहरू हाडनाता बाहेकको एउटै थरमा पनि विवाह गर्ने गर्दछन् । तर हाडनाता बीचको विवाह भने निषेधित देखिन्छ । धेरै अधिसम्म पनि आफ्नो जाति बाहेक अर्को जातिसंग यिनीहरूको विवाह हुँदैन थियो । तर हिजोआज भने केही खुकुलो हुदै आएको छ । ब्राम्हण, क्षेत्री तथा अन्य जातिहरूमा जस्तै मामा तथा फुपू चेला चेलीमा यिनीहरूको विवाह वा वैवाहिक सम्बन्ध हुँदैन । दाजुको मृत्युपछि विधवा भाउजुसंग विवाह गर्ने परम्परा पाइँदैन । मेचे समुदायमा अन्तरजातीय विवाह प्रथाले मान्यता पाईसकेको छैन । बहुविवाह निषेधित छैन । तरपनि यो समुदायमा बहुविवाह भएका घटनाहरू अन्यन्त न्युन मात्र पाईन्छन् । विवाहीत महिलाले लोग्ने छाडि अन्यत्र पोईल गएमा पनि कुनै सामाजिक दण्ड सजायको भागि हुनु पर्दैन । मेचे समुदायमा जारी प्रथा प्रचलनमा छैन । तर यो पहिलो लोग्नेले दिएको गरगहना चलअचल सम्पत्तिमा पहिलो लोग्नेकै हक हुने हुँदा फिर्ता दिनु पर्दछ ।

पारपाचुकेको प्रचलन यस समाजमा त्यति पाइँदैन । यदि केही कारणवस दुवै पक्षको सहमतीमा पारपाचुके गर्नु पर्ने भएमा दुवैले पारपाचुके गर्नको कारण गाउका मानिसहरूलाई सामूहिक रूपमा भन्नु पर्दछ । पारपाचुके गर्ने विधि पनि यो समुदायमा सजिलो छ । सरकारी कार्यालयमा गइरहुनु पर्दैन । गाउँको मुखिया (माखल) लाई राखेर एउटा पानको पातमा लोग्ने र स्वास्नीले एक अर्को छेउमा समाती च्यातेपछि पारपाचुके भएको ठानिन्छ ।

प्रचलित विवाहका प्रकार

विवाह अनिवार्य आवश्यकता हो । हरेक जातीय समुदायमा परम्परादेखि प्रचलनमा रहदै आएका विभिन्न किसिमका विवाहहरू हुन्छन् । विवाह संस्कार सम्पन्न गर्दा पुरा गरिने कर्मकाण्डहरूले विवाहको स्वरूप निर्धारण गर्दछन् । पि.एच. प्रभुले हिन्दू समाजमा प्रचलित ब्रम्ह, दैव, आर्ष, प्रजापत्य, असुर, गान्धर्भ, राक्षस र पैसाच जस्ता आठ प्रकारका विवाहका विषयमा चर्चा गरेका छन् (Prabhu, 1995, 151-152) मेचे समुदायमा पनि हिन्दू समाजमा प्रचलित यस्ता विवाहहरूले कुनै न कुनै नाम र रूपमा मान्यता पाएको देखिन्छ । यस जातिमा मूलतः ६ प्रकारका विवाहहरू भिन्दा भिन्दै प्रक्रियाबाट सम्पन्न गरिन्छन् । ती निम्न छन् ।

क) हिन्जाउ बनाई

कुनै मन परेको केटीलाई उसको इच्छा विपरित घिस्याएरल्याई सम्पन्न गर्ने विवाहलाई मेचे समुदायमा हिन्जाउ बनाई भन्ने चलन छ । हिन्जाउ बनाई विवाहमा केटाले आफना सहयोगीहरूको साथ र सहयोगबाट केटीलाई मेलापात, बाटोघाटो, जहाँबाट पनि घिस्याएर अपहरण गरी लैजान्छ । यसरी ईच्छा विपरित अपहरण गरी लिएकी केटीको सिसुदोमा सिन्दूर हाली वैवाहिक जीवनमा रूपान्तरित गर्दछ । यस्ता विवाह केटा र केटीको सहमति हुँदा पनि हुने गर्दछ । केटाकेटीको सहमति भए तापनि केटीका अभिभावकहरूले केटालाई केटी नदिने निर्णय गरेको अवस्थामा यस्तो विवाह हुने प्रचलन छ ।

यस्तो विवाह गर्दा केटीले सहमति दिएको तर केटीका अभिभावकले अस्वीकार गरेको अवस्थामा केटा र केटीको पूर्व सल्लाह बमोजिम तोकिएको ठाउँमा केटाले केटीलाई घिसारेर नै लैजाने गर्दछन् । तर अभिभावक र केटी दुवैको

स्वीकृति नभएमा मेलापात, माछा मारिरहेको अवस्था, हाटबजार आदिबाट आफ्नो सहयोगीद्वारा केटाले केटीलाई घिसार्ने गर्दछन् । यसरी घिसारेर लगेकी कन्यालाई केटाको आफन्तकामा लगेर राख्दछ । ७-८ दिनसम्म राख्ने चलन छ । केटीका संरक्षकहरूले केटाको संरक्षकहरूसंग सोध पुछ गरी दुवै पक्षका अभिभावक कुनै एक पक्षका घरमा बसी पुरोहित वा रोजा, माखल वा गाउबुढा बसेर केटा र केटीको राजी खुशी बारेमा सोधपुछ गर्दछन् । केटा केटी दुवैको अभिभावक बसेर छलफल गरी केटाकेटीले विधिपूर्वक विवाह गर्ने गर्दछन् । यदि स्वीकृति नदिएमा केटा पक्षका ले नै केटी पक्षकालाई पाँच रूपैया पाँच पैसा र पाँच बोतल रक्सी दण्डस्वरूप बुझाए पछि केटी फर्काउने चलन छ । यो विवाह प्रथा मेचे समुदायमा क्रमिक रूपमा घटदै आएको छ । हाल प्रचलनमा नरहेको अवस्था छ । यो विवाह राक्षेसी र असामान्य प्रकृतिको भएको कारण लोप हुदै गएको हुनु पर्दछ ।

ख) दन्खाटनाई

यो विवाह प्रेम विवाह हो । केटा केटीका बीचमा माया प्रिति बसेको र विवाहका लागि रोजा मन्द भैसकेको अवस्थामा दुवै पक्षका मध्ये कुनै एक पक्ष वा दुवै पक्षका अभिभावक असहमति भएमा केटाले केटीलाई भगाएर लैजाने विवाहलाई मेचे समुदायमा दन्खाटनाई भन्दछन् । यो विवाह केटा केटीको राजीखुशी भएको तर अभिभावकबाट अनुमति नभएमा गर्ने गर्दछन् । यो विवाह सम्पन्न गर्दा प्रारम्भमा केटाले केटीलाई काही भेट गर्ने बाचा बमोजिम भेट गराएर आफन्त कहाँ लगेर ८-१० दिन राख्दछन् । यस पछि केटाले आफ्नै घरमा ल्याई बाबु आमा दुवै पक्षलाई खुशी बनाई विधिपूर्वक विवाह सम्पन्न गर्दछ । कहिले काँही केटा पक्षका अभिभावकहरूले घर प्रवेश गर्न नदिएको अवस्थामा धेरै समयसम्म बाहिर नै बस्ने गरेको देखिन्छ । यस प्रकारको विवाह प्रथा पनि हिजो आज क्रमिक रूपमा लोप हुदै गएको छ ।

ग) खाटसोन्नाई

केटी आफ्ना आमाबाबु वा अभिभावकको सहमति बिना केटाको घरमा प्रवेश गरी केही दिनपछि गरिने विवाहलाई यो समुदायमा खाटसोन्नाई विवाह भन्दछन् । यो केटाको घरमा केटी जबरजस्ती भित्रने एक प्रकारको विवाह हो । यस प्रकारको विवाहमा केटी अभिभावकको सहमति बिना नै केटाको घरमा गएर लुक्ने गर्दछन् । तर विवाह सम्पन्न नहुन्जेल केटा र केटी अलग अलग बस्दछन । शारिरीक सम्बन्ध रहँदैन । केटा केटीको घरमा प्रवेश गरेको केही समय पछि केटीका अभिभावक र केटाका अभिभावक बीच छलफल गरी नियम अनुसार विवाह गर्ने गर्दछन् । यस प्रकारको विवाह मेचे समुदायमा हिजो आज विरलै मात्र हुने गरेको पाइन्छ ।

घ) गावई दन्काई वा गोरजिया

कसैको छोरा नभए छोरी मात्र हुँदा त्यस व्यक्तिले आफ्नो घरमा छोरी ज्वाई राख्ने गरेको प्रथा नै घर ज्वाई राख्ने प्रक्रिया हो । यस प्रकारको विवाहमा केटीका आमा बाबुले आफ्नै जातको एउटा केटा खोजी उसलाई घर ज्वाई बस्नको लागि प्रस्ताव राख्दछन् । केटाले मानेमा उसले केही समय (लगभग १ वर्ष) सम्म केटीको घरमा बसेर काम गर्नु पर्दछ । यस अवधिमा केटालाई खान, कपडा केटी पक्षबाट दिइन्छ । केटीको बाबु आमालाई केटाको चालचलन व्यवहार राम्रो लागेमा मात्र विवाह गरि दिने प्रचलन छ । यसरी विवाह गरेपछि केटाले आफ्नो कुल त्यागेर केटी पक्षकै कुलमा मिसिनु पर्दछ । छोरी बाहेक छोरा त्यस घरमा नभए सम्पूर्ण सम्पत्तिको अधिकार केटामा रूपान्तरित हुन्छ । छोराहरू भएमा र घर ज्वाई बस्नु पर्ने अवस्था भएमा छोराहरू सरह नै अंश पाउने चलन छ ।

ङ) डडुवा विवाह

मेचे समाजमा विधवा विवाह पनि प्रचलनमा रहेको पाईन्छ । जसलाई डडुवा विवाह भन्दछन् । डडुवा विवाहमा विधवासंग सम्पत्ति र बाल बालिकाहरू पनि रहेका हुन्छन् । यस्तो विवाहमा पनि विवाह गर्ने मानिसले आफ्नो कुल घर परित्याग गरी विधवा कै घरमा गएर बस्ने गर्दछन् । यसपछि विधवाको तन, धन, सम्पत्ति माथि दोस्रो लोग्नेकै खटनपटन चल्छ ।

च) हिन्जाउ सडनाई

यो विवाह मेचे समुदायमा प्रचलित आधिकारिक विवाह हो । यसलाई मागी विवाह पनि भन्दछन् । यो विवाह केटा केटी दुवै पक्षका अभिभावकको सहमति साथै केटा र केटीको मञ्जुरीबाट हुने गर्दछ । यो विवाह प्रणाली नै मेचे समुदायमा बढी प्रचलित एवम् महत्वपूर्ण मानिन्छ । खासगरी हिन्जाउ सडनाई विवाह सम्पन्न गर्दा नै यस समुदायमा तल उल्लेख गरिएका विभिन्न प्रकारका कर्मकाण्डहरू पुरा गर्ने गर्दछन् ।

विवाहका विधि विधानहरू

मेचे समुदायमा विवाह संस्कार सम्पन्न गर्दा आफनै किसिमका विवाहका विधि विधानहरू पुरा गरिन्छन् । यस्ता विधि विधानहरू विशेष गरी हिन्जाई साडनाई अर्थात मागि विवाह सम्पन्न गर्दा पुरा गर्ने गर्दछन् । सर्वप्रथम केटा पक्षका मानिसहरू नै केटी पक्षकहाँ केटी माग्न जाने प्रचलन अन्य समुदायमा जस्तै मेचे समुदायमा पनि पाईन्छ । यस समुदायमा विवाह सम्पन्न गर्दा मूलतः निम्न विधि विधान, कर्मकाण्डहरू पुरा गरिन्छन् ।

क) बाइनो गडखन विधि

यो विधि अन्तर्गत केटा पक्षका व्यक्तिहरूले केटीको घरमा विवाहको कुरा गर्दछन् । यस कार्यका निम्ति केटा पक्षद्वारा एउटा खास व्यक्तिको सहयोग लिई केटीको घरमा कुरा चलाउदछन् । कुरा चलाउने व्यक्तिलाई बारा खिटाउ भन्दछन् । उक्त व्यक्ति क्षेत्री बाहुनहरूको लमि जस्तै हो । मेचे समुदायमा केटी पक्षबाट विवाह गर्ने संकेत नहुञ्जेलसम्म अन्य व्यक्तिहरूद्वारा प्रयास गराई रहने कार्य हुन्छ । जब बारा खिटाउ लमिद्वारा विवाह गर्न खोजिएको कुरा केटा पक्षलाई थाहा दिन्छन् । तब केटाका अभिभावकहरूले आफनो मानिस पठाएर कुरो छिनाउछन् । कुरो छिन्न जाँदा सरासर केटीको घरमा नगएर छिमेकीकहाँ पाहुना लाग्ने गरी जान्छन् । त्यसपछि केटाका अभिभावकहरूले आफनो प्रतिनिधी स्वरूप मानिस पठाएर कुरो छिनाउछन् । सो छिमेकी घरमा मुख्य मानिसलाई लिएर केटीको घरमा डुल्न गए जस्तो गरी पुग्दछन् । त्यहाँ पुगेपछि केटीको बुबा आमाले देख्ने गरी त्यस घरको आँगनमा स्थित “बाठो” (शिवजीको थान) मा केटा पक्षले रु ११- चढाउदछन् जसलाई उनीहरू “बाइनो गडखन” भन्दछन् । सो रूपैया केटी पक्षबाट तत्कालै फिर्ता भएमा तीन पटकसम्म त्यसरी नै बाठो थानमा पुन राखिन्छ । तिनै पटक फिर्ता भएमा विवाह गर्ने कार्यको अस्वीकृति बुझि केटा पक्षका मानिसहरू घर फिर्दछन् । तर सो रूपैया फिर्ता गरिएन भने त्यसको हप्ता दिनपछि केटा पक्षबाट केटी पक्षलाई कुरो छिन्न बोलाउने प्रचलन रहेको छ ।

ख) बान विवान विधि

मेचे समुदायमा विवाह टुंगो लगाउने विधिका रूपमा यो विधिलाई लिने गरिन्छ । बाइनो गडखन विधि सम्पन्न भएपछि केटा पक्षका आफनो गाउका गाउबुढा (माखल) तथा पुरोहित (रोजा) र गाउका आफन्त लोग्ने मानिस तथा महिलाहरू गन्यमान्य व्यक्तिहरू २०-३० को सङ्ख्यामा घाम अस्ताए पछि केटी पक्षको घरमा पुग्दछन् । केटा पक्षबाट कोसेलीका रूपमा ३ घ्याम्पा जाँड ३ बोतल रक्सी ३-४ के.जी. सिङ्गो सुपारी तीन, चार हजार पान पत्ता, चुना कत्था समेत लैजाने प्रचलन छ । यो कोसेलीलाई उनीहरू “बानविवान” भन्दछन् । “बानविवान” लैजाँदा पहिला भिन्ना भिन्नै बाँधेर पछि भार मा बाँसकै चोयाको पाँचवटा गाँठो हुने गरी बाँधिन्छ । यो बन्धनको आफनै महत्व नियम छ । यो बन्धन नियम उल्टो विपरित वा उल्टो बाँधिएको पाईएमा केटी पक्षलाई रु ५ र एक घ्याम्पा जाँड जरिवाना गर्ने चलन रहे तापनि हाल यसलाई अलिक खुकुलो पारी एक बोतल रक्सी भए पुग्ने बनाईएको छ । यस प्रकार केटा पक्षबाट पठाईएको “बानविवान” एक गाँठो फुकाउदा सम्पूर्ण गाँठो फुस्कनु पर्ने हुन्छ । उक्त गाँठो माखल गाउबुढोले खोल्ने चलन छ ।

ग) गोईखाउनाई विधि

बाइनो गडखन र बानविवान विधि समाप्त भएपछि केटा पक्षबाट गएका महिलाहरूलाई मूलघर “नामानोघर” मा बसाईन्छ, भने अन्य मानिसहरूलाई आँगनमा बसाई उनीहरूका अगाडि एउटा सिंगो सुपारी, टुक्रा सुपारी दुई दुईवटा दरले पानमा पत्ता, चुना कत्था आदि राख्दै गईन्छ । दुवै पक्षका भेला भएका मानिसहरूले पान, सुपारी, जाँड रक्सी खादै कुरा गर्न थाल्छन् । यस समयमा खासगरी विवाहको तिथिमिति बेहुलीका लागि लगाउने लुगा कपडा, गरगहना, बेहुलीको आमलाई दूधखर्च कति दिने बेहुली पुच्याउन जानेहरूले के कस्ता भोजहरू खुवाउने सबै कुराको छिनोफानो गरिन्छ । यस प्रक्रियालाई “गोइखाउनाई” भनिन्छ । यसको अर्थ सुपारी सम्बन्धी सम्पूर्ण कुरा छिनिपछि विहान ती केटा पक्षका मानिसहरूलाई भोजन गराउंदछन् ।

यो प्रक्रियापछि केटीलाई केटाका बुबाले अब केटी आफनो नातेदार भएको कुरा सुनाउछ । केटीको टाउकोमा केही चामल धान, दुवो, र हातमा रु ५१- राखिन्छ । यसपछि केटामा केटीको अधिकार कायम रहन्छ । यो प्रक्रियापुरा भई सकेपछि केटीको अन्य कसैसँग विवाह हुन गएमा केटीका बुबा आमाले दण्ड स्वरूप “गोइखाउनाई” को सम्पूर्ण खर्च व्यहोर्ने गर्दछन् । साथै केटी पक्षकाले मेचे समाजबाट नै कठोर सामाजिक दण्ड भोग्नु पर्छ ।

घ) हाँगावान्दा विधि

गोइखाउनाई विधि सम्पन्न गर्दा विवाहको दिन पनि टुंगो लगाउदछन् । गोइखाउनाई विधि पछि हाँगावान्दा विधि सम्पन्न गर्दछन् । हाँगावान्दा विधि भनेको जन्ती गएकाहरूले केटी पक्षकालाई आगनमा प्रवेश गरेवापत दस्तुर तिर्ने विधि हो । तोकिएको मितिमा बेहुला पक्षबाट बेहुलीको घरमा जन्ति जाने प्रचलन छ । तर साथमा बेहुला भने हुदैन । यो प्रक्रिया लिम्बु समाजको विवाह प्रणालीसँग लगभग मिल्दो जुल्दो छ । बेहुलाका संरक्षक दाजु, भाइ आफन्त गाउबुढो (

माखल रोजा) (पुरोहित) फत्तोल (रोगाको सहयोगी) तथा अन्य महिलाहरू पूर्व सर्त बमोजिम बेहुलीको घरमा जान्छन् । बेहुलाका दिदी-बहिनी भाउजू तथा अनिवार्य रूपमा जन्ती जानुपर्दछ । जन्तीले “गोइखाउनाई” मा जस्तै पुनः पान पत्ता सुपारी जाँठ र रक्सी लिएर जाने गर्दछन् । यो पनि बाँसको भारमा नै हालेर लैजान्छन् । साथै “गोइखाउनाई” कै विधि विधान अपनाउछन् । बेहुलीको घरमा पुगेपछि प्रवेशद्वारमा जन्ती गएको मानिसहरूलाई बेहुली पक्षकाले बाटो छेक्ने चलन छ । जन्तीमा आएका स्वास्नीमान्छेहरूले केटीको समाजले तोकेको दस्तुर बुझाएपछि उनीहरूलाई बाटो छोड्दछन् र बेहुलीको घर आँगनमा प्रवेश पाउदछन् । यो दस्तुरलाई मेचे भाषामा “हाङ्गवान्दा” भनिन्छ ।

बेहुलीको घरमा प्रवेश भईसकेपछि महिला जन्तीहरू उत्तरतिरको घर “नोमानो” अर्थात् पार्वतीको थान विलनगवनभ को वरिपरि एक फन्को घुमेर “नोमानो” घरको पश्चिम तिरको बेहुलीको कोठामा प्रवेश गर्दछन् । उक्त कोठामा प्रवेश गर्दा बेहुलाको साथीहरूले बाटोछेकी दस्तुर असुल गर्दछन् । यो दस्तुरलाई उनीहरू “गोयठाँई” भन्दछन् । यसबेलासम्ममा पुरुष जन्तीहरू पनि आफ्ना सरसामान सहित आँगनमा नै पुर्वाभिमुख भई जन्तिहरूको आमूने सामूने बस्दछन् । जन्तिहरूले आफूले लगेको सामग्रीहरू बाटो अर्थात् शिवको थान छेउमा राखिदिन्छन् । उक्त ठाउँमा राखिएका सामग्रीहरू बाँधेको चोया वा गाँठो उल्टो भेटिएमा दण्ड तिर्नु पर्दछ । यस समयमा बेहुला पक्षबाट लगीएको तीन घ्याम्पा जाँड दुवै तर्फका महिला तथा पुरुषहरूले खाने गर्दछन् । यसपछि बेहुलीको तर्फबाट भोजको आयोजना हुन्छ । भोजमा सुँगुर, कुखुराको मासु, दाल तथा भात तरकारी खाने चलन छ । राती रमाईलो तथा मनोरञ्जनका लागि नाचगान हुन्छ । उनीहरूको बाद्यवादनमा खासगरी बासुरी (छिफु) ढोल, हार्मोनियम नै हुन्छन् । यिनै बाद्यवादन बजाउदै लोकगीत गाउछन् । युवा, युवती केटाकेटी बुढापाका सबै नाच्ने गाउने गर्दछन् ।

ड) धरमगिरी विधि

धरमगिरी विधि बेहुलीका घरबाट विधिपूर्वक जन्ती विदा हुने विधि हो । मेचे समुदायमा विवाहको भोलिपल्ट विहानै बेहुला विदा गर्ने कार्यक्रम गर्दछन् । बेहुलालाई दिने दाइजोहरू सम्पूर्ण आगमनमा राख्नका साथै अन्य गरगहना लुगाकपडा पनि दिने गर्दछन् । बेहुलीलाई आफ्ना परम्परागत भेषभुसा सहित सिंगारने चलन छ । बेहुली विदा हुने समयमा बेहुला पक्षबाट आएका महिला तथा पुरुष जन्तीलाई एक घैला जाँड खान दिन्छन् जसलाई “धरमगिरी” भन्दछन् । घरबाट विदा हुने बेलामा बेहुलीले सर्वप्रथम आफ्ना माइती कुलदेवतालाई र आफ्ना मान्यजनहरूलाई ढोगेर आशिर्वाद माग्दछन् । ढोगभेट गरिसकेपछि बेहुलाको घरसम्म पुऱ्याउन बेहुलीको साथमा महिला तथा पुरुष दाजुभाइ र बुबा समेत जान्छन् । तर आमा भने जाने चलन छैन । बेहुलीलाई आफ्नो गच्छे अनुसारको गाडा गोरु वा हिडाएर लैजाने गर्दछन् ।

च) दाउदै गोला विधि

यो विधि केटाको घरमा सम्पन्न गर्दछन् । केटीको टाउकोमा विग्रीएको अण्डा फुटाई अनिष्टता हटाउने विधिलाई मेचे समुदायमा दाउदैगोला विधि भन्दछन् । बेहुली लिएर आउने बेहुली पक्षका मानिसहरूलाई बेहुला पक्षकाले घर नपुग्दै बाटैमा भोज खुवाउने गर्दछन् । उक्त भोजलाई “ढेङ्गवान्दा” र यस भोजमा खाने जाँडलाई “जेलाउठो” भन्दछन् । जन्ती सहित बेहुलाको घरमा पस्नुभन्दा अगाडि बेहुलीलाई सम्पूर्ण गाउको देव थानमा ढोग्न लगाउँछन् । जन्ती र बेहुली पक्षको समूह बेहुलाको घरमा प्रवेश गर्नु भन्दा अगाडि एउटा विग्रेको अण्डालाई बेहुलीको टाउको माथि सात फन्का घुमाएर पूर्व दिशातर्फ फ्याक्ने गर्दछन् । जसलाई “दाउदैगोला” भन्दछन् । यसपछि आगनको प्रवेशद्वारमा राखिएको ओखलीको पानीले जन्ती एवम् बेहुली पक्षका मानिस र बेहुलाको खुट्टा धोइदिनु पर्दछ । धोईसकेपछि बेहुलीलाई नामानो घर अर्थात् पार्वतीको थान भएको मूल घर तिर लैजान्छन् । नमोना घरका छेउमा राखिएका दुई वटा स-साना बाँसका चुङ्गेको पानी मध्ये बेहुलीले भित्र पस्दा वायाँपट्टी राखिएको खुट्टाले एउटा पोखिदिनु पर्दछ । साथै दायाँतिर रहेको चुङ्गेको पानीले बेहुलाका दिदी, बहिनी वा फुपूले बेहुलीको खुट्टा पखालिदिने गर्दछन् । त्यसपछि बेहुलाले लुकाएर राखेका बेसार दलेका दुई सुपारी बेहुलीका दिदी बहिनी भाउजू, काकी तथा फुपूले खोस्नु पर्दछ । उक्त विधि पुरा भएपछि बेहुलालाई भित्र पस्ने ठाउँबाट हटाई नोमानो घर भित्र प्रवेश गराउदछन् र सुपारी खोस्ने महिलाबाट “अब तपाईं हामी एक अर्काको पूजनीय भयौं एक अर्काको स्पर्श गर्न निषेध नगरौं भनी कवोल गराउने परम्परा छ (शर्मा, २०५१, पृ. १६) ।

बेहुलीलाई घर प्रवेश गराएपछि माइनाउ वा कुल देवताको अगाडि पूर्व फर्काई राखिन्छ । बेहुलाका आमा बाबुले केटी पक्षका स्वास्नी मान्छेलाई रु २ र दुईवटा पानको पत्ता, सुपारीका साथै गरगहना दिन्छन् । उक्त सामग्री महिलाहरूले बेहुलीको हातमा राखिदिन्छन् । सो सामग्री लिईसकेपछि बेहुलीले पहिले कुलदेवता वा माइनाउलाई ढोगी बेहुलाको आमा बुवालालाई पनि ढोग्नु पर्दछ । यदि बेहुलाका आफन्त मरेका छन् भने जन्तीले ती मानिसको नाम उच्चारण गरि दिन्छन् र पुनः माइनाउलाई ढोग्नु पर्दछ । त्यसपछि त्यहाँका सहभागी सम्पूर्ण मान्यजनहरूलाई पनि ढोग्नु पर्दछ ।

छ) दाउजुङ्ग विधि

यो विधिलाई कहि कतै हतासु विधि पनि भन्ने गर्दछन् । घरका कुल देवता वा बाठो एवम् नोमानो घरमा कुखुराको बलिदिने विधिलाई मेचेहरू दाउजुङ्ग वा हतासु विधि भन्दछन् । मेचे समुदायका दाउदै गोला विधि पुरा भएपछि मात्र घर बाहिरका कामहरू सुरु हुन्छन् । यो विधी पुरा गर्दा सुरुमा बेहुला बाठो वा शिवजीको थान अगाडि आफूले लगाएको सेतो कपडाको एक छेउ दुवै हातले समाती घुँडा टेकेर बस्नु पर्दछ । यसरी बसेको केटाको हत्केलामा केटी पक्षका मानिसले दुई दुईवटा पानको पत्ता र सुपारी राखिदिन्छन् । यसपछि तीन पटक बाठो र माईनाउलाई ढोग्ने गर्दछन् । यसबेला बेहुलाले बेहुलीको बाबुलाई पनि ढोग्नु पर्दछ । बेहुलीका कोही आफन्तहरूको मृत्यु भए केटी पक्षकाले मृत व्यक्तिको नाम उच्चारण गर्दछन् । यसरी नाम उच्चारण गरे पछि बाठोलाई ढोग्नु पर्दछ । उक्त समयमा रोजा वा पुरोहितले फलाकै बेहुलाको नाममा भाले कुखुरा र बेहुलीको नाममा पोथी कुखुरा काटी त्यसको रगत बाठो एवम् नोमानो घरमा छर्कने गर्दछन् । यस कार्यलाई मेचे समुदायमा “दाउजुङ्ग” वा “हातासु” भन्ने चलन छ । यो विधि पुरा भएपछि सहभागीहरूले बेहुलीलाई पानको पत्ताले सिउदोमा सिन्दुर राखिदिन्छन् । तर कतै कतै भने सिन्दुरको सट्टा तेल हाल्ने गर्दछन् ।

ज) फलोसा मखोई विधि

बाठो वा नोमानो घरमा चढाएको कुखुरा पकाएर प्रसादको रूपमा सबैले ग्रहण गर्ने कार्यलाई मेचे समुदायमा फलोसा मखोईन विधि भन्ने गर्दछन् । दाउजुङ्ग विधि समाप्त भएपछि यो विधि प्रारम्भ हुन्छ । यो विधि प्रारम्भ हुने समयमा भोजको कार्यक्रम चलिरहेको हुन्छ । भोजमा दुई घैला जाँड, दुईवटा सुपारी र तीनवटा पानको पत्ता समावेश गरिएको पहिलो पुच्छरे भोज हुन्छ । यस पछि बेहुलीद्वारा बाँडिने विशेष भोजको कार्यक्रम सुरु हुन्छ । बाठोमा रोजाद्वारा काटिएका दुई भाले र पोथी कुखुरालाई बेसार नलगाई केराको गुभी मिसाई पकाएको मासु यो भोजको आर्कषण हो । यसबेला बाठोका थानमा बसी रहेका बेहुला र बेहुली तर्फ घरायसी कुराहरू मिलाउने कार्य हुन्छ । जसलाई यिनीहरू बारोखिटाउ विधि भन्दछन् । यो विधि पुरा भएपछि बेहुला र बेहुली दुवै पक्षका मानिसहरूको अगाडि केराको पात राखिदिन्छन् । बेहुला र बेहुलीलाई भोज स्थलमा ल्याउदछन् । भोजमा पहिले बेहुला र बेहुलीलाई भात र मासु राखिदिन्छन् । त्यसपछि बेहुली पक्षका मानिसहरूका साथै सम्पूर्ण सहभागीहरूलाई प्रसादको रूपमा थोरै थोरै पस्कदै जाने गर्दछन् । यसपछि बेहुलाले ठूलो स्वरले खान सुरु गरेको घोषणा गरेपछि सबैले खान सुरु गर्ने प्रचलन रहेको छ । यो प्रसादलाई उनीहरू “फोसला मखोई” भन्दछन् । फलोसा मखोईको विधि समाप्त भएको घोषणा रोजाले दिएपछि मात्र ठूलो भोज सुरु हुन्छ । भोज समाप्त भएपछि चामल राखेका थालीमा दियो बाली बेहुला र बेहुलीलाई दुवै पक्षका आफन्तहरूले दान दक्षिणा साथै आर्शिवाद दिने गर्दछन् । यो जातिमा आर्शिवाद दिँदा एउटा विशेष प्रकारको गीत गाउने परम्परा छ ।

झ) हावालान्जै विधि

यो एक प्रकारको भोज हो । फलोसा मखोई विधिको भोज सम्पन्न भएपछि यो काम गर्दछन् । यो विधि गर्दा प्रारम्भमा विवाहको कुरा मिलाउने दुई व्यक्तिलाई बाठोको थानमा राखिन्छ । यसपछि केटापक्षका दुईजना र बृद्ध स्वास्नी मान्छेले कुरा मिलाउन व्यक्ति वा बाह्यखिटाउको पिंठयुमा सुँगुरको टाउको, जाँडको छोक्रा र सुँगुरको रगत छर्कने गर्दछन् । यो कार्यमा गीत नृत्य प्रस्तुत गर्ने परम्परा पनि पाईन्छ । आमन्त्रित आफन्तहरूबाट दान दक्षिणा आर्शिवाद लिने कार्य समाप्त भए पछि विदा हुने बेलामा भोजमा प्रयोग गरिएको सुगरको टाउको र करङ्ग सहित बेहुला बेहुलीका आफन्तहरूका साथै बेहुलीको माईतीघरमा पठाई दिन्छन् । यसपछि बेहुलीका घरमा पनि सानो पुच्छरे भोज चल्छ । उक्त भोजलाई यो समुदायमा हावालान्जै भोज भन्ने परम्परा छ ।

ञ) आठवारी विधि

मेचे समुदायमा विवाह संस्कार सम्पन्न गर्ने क्रममा पुरा गरिने यो अन्तिम कर्म हो । यो विधि विवाह सम्पन्न भएको ८ देखि ३० दिन भित्रमा गर्दछन् । बेहुलाले बेहुलीलाई ससुराली लिएर जाने विधि नै आठवारी विधि हो । यसरी ससुराली जाँदा एक घ्याम्पा जाँड, २५ रूपैया पैसा र फलफूल लिएर तीन जना स्वास्नी मान्छे र तीन जना पुरुष साथ जानु पर्दछ । यो विधी समाप्त भएपछि मेचे समुदायको विवाह संस्कार पुर्ण रूपमा समापन भएको मानिन्छ ।

७. निष्कर्ष

भापा जिल्लामा बसोबास गर्ने जनजातिहरूमध्ये मेचे जाति धर्म, संस्कृति आदिजस्ता मौलिक परम्पराका क्षेत्रमा धनी छ । भापा जिल्लामा विशेषगरी जलथल, धाईजन, मेचीनगर, बाहुनडाँगी, ज्यामिरगढी, शनिश्चरे, चकचकी, अनारमुनी, भद्रपुर, लखनपुर, शरणामती, महेशपुर, बनीयानी जस्ता गाउँवस्तीहरूमा यो जातिको बसोबास पाइन्छ । मेचे जाति भारतको पश्चिम बंगाल, सिक्किम, आसाम र भुटानमा पनि बसोबास गर्दछन् । यिनीहरूलाई भारतको पश्चिममा शैव र आसाममा बाठो भनिन्छ । नेपालमा पनि यस जातिलाई बोडो भन्ने परम्परा छ । त्यसैले यो जाति पनि भारतको

सिक्किम, आसामबाट नेपालमा प्रवेश गरेको अनुमान गर्न सकिन्छ । यस जातिका विवाह प्रथा र विधिविधानहरू आफ्नै प्रकारका छन् । यस समुदायमा केही वर्ष अघिसम्म पनि विशेष गरी ६ प्रकारका विवाह प्रथाहरू प्रचलनमा थिए । तर हिजो आज विभिन्न किसिमको प्रभावले गर्दा ती ६ प्रकारका विवाहहरू सबै प्रचलनमा छैनन् । वर्तमान समयमा यस समुदायमा मागी विवाहका रूपमा हिन्जाउ सङ्गनाई विवाह प्रथा मात्र लोकप्रिय छ । उक्त विवाह सम्पन्न गर्दा माथि उल्लेख गरिएका विभिन्न किसिमका विधिविधानहरू पुरा गर्दछन् ।

सन्दर्भ सामग्री

खनाल, घनश्याम (२०३५). *भापाका मेचे जातिको सामाजिक सांस्कृतिक आर्थिक अवस्था*, कीर्तिपुर: लघु अनुसन्धान त्रि.वि ।

खत्री प्रेमकुमार (२०५४). *नेपालका धार्मिक मत र सामाजिक संरचना*, काठमाडौं: एम.के. पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रीब्युटर्स ।

चेम्जोङ्ग, इन्मान्सिं (१९६६). *किरात मुन्दुम् (किरातको वेद)*, पटना: राजेन्द्र राय योगी प्रेस, बुद्ध मार्ग विहार ।

दाहाल, जनार्दन (२०५७). *मेचे जाति एक अध्ययन*, कीर्तिपुर: (एम.ए. अ.प्र.सोध पत्र) इतिहास केन्द्रीय विभाग ।

दिवश, तुलसी (२०३९). *धिमाल लोक धर्म र संस्कृति*, काठमाडौं: ने.रा.प्र.प्र.।

दुलाल, लोकनाथ (२०६७). *मेचे जाति एवम् नातेदारी प्रथा, उन्नयन*, अङ्क ७६ काठमाडौं: उन्नयन प्रकाशन ।

दुलाल, लोकनाथ र भण्डारी शंकर (२०५९). *मोरङ्ग एवम्भापा जिल्लाका मेचे, किसान तथा धिमाल जातिको जातिय संस्कृति भल्किने खुला संग्रहालयको रूपमा विकास गर्न गाउँको छनौट*, काठमाडौं: प्रतिवेदन श्री ५ को सरकार संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उडडयन मन्त्रालय संस्कृति संरक्षण एवम् प्रवर्द्धन महाशाखा ।

नेपाल सरकार (२०७२) *नेपालको संविधान*, काठमाडौं : कानुनी किताव व्यवस्था समिति ।

मेचे, सन्तलाल (२०५४). *मेचे जातिको विशेष संक्षिप्त परिचय, सिरीजंगा विविध*, पाचौं विशेषाङ्क ।

वसुमतारी, बुधलाल (२०५५). *किरात, मेचे समुदाय*, भापा: दास मुक्ति प्रकाशन मण्डल ।

शर्मा, एस.एल. (२०५९). *मेचे जातिको संस्कार परिचय, प्रज्ञा*, वर्ष २६, पूर्णाङ्क २८ ।

Bhusan, V.& Sachadev, D.R. (2003) *An Introduction to Sociology*, Alahbad: Kitab Mahal .

Cambel, A. J. (1947). *Notes on Mechis in Language and Religion*, Calcutta: Asiatic Society.

C.B.S.(2012). *Nepal population and Housing Census 2011, (National Report)* Kathmandu: National Planning Commission, C.B.S.

Hemilton, F. B. (1971). *History of Cooch Behar, Bangal: Journal of Asiatic Society Vol-III*

Hodgson H.D. (1880). *On the Koch, Bodo and Dhimal tribes in Missellineous Essays relating to India subjects*. London: Trubnere and Co.

Mazumdar, H.T.(1966). *Grammer of Sociology*. India: Asian Publishing House.

Prabhu, P.H. (1995). *Hindu Social Organisation, A study in socio-psychological Ideological Foundations*. Bombay: Popular Prakashan.